

O RECONSTRUCȚIE INTEGRATORIE A UNIVERSALITĂȚII ROMÂNEȘTI

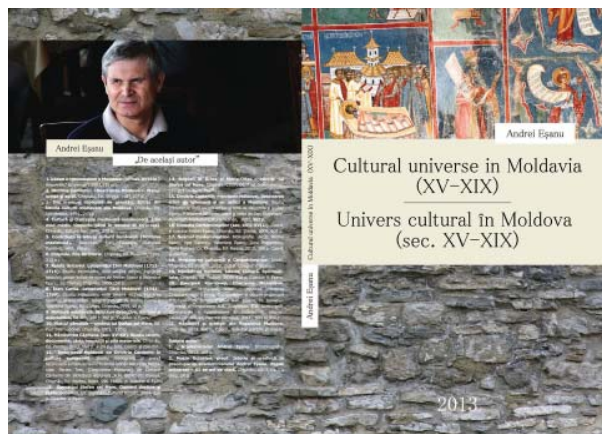
Dr. **Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC**

Lucrarea, după cum anunță în primele rânduri ale volumului academicianul Andrei Eșanu, „... se dorește a fi o ediție pregătită către aniversarea a 65-cea de la nașterea autorului și cuprinde un șir de studii elaborate de-a lungul anilor fie direct în română și rusă, fie traduse în limbile engleză și franceză”. O bună parte din lucrările înserate în volum sunt prezentate publicului cercetător și celor interesați pentru prima dată.

Luate în ansamblu, în diversitatea limbilor scrise, ceea ce le conferă o mai largă circulație internațională, dar și prin integritatea subiectului care-l prezintă, studiile ajung împreună să reconstruiască și să completeze, astfel, *universul* culturii și al spiritualității românești. În ce fel a reușit această reconstrucție integratorie? – cu luminozitate și cu temeinicia unui riguros savant și neobosit cercetător, cu noutăți în informații și metode, cu noi contribuții științifice alături de cele deja afirmate dar mereu actuale și în pas cu spiritul timpului.

După un *Cuvânt înainte*, în limbile română și engleză, urmat de un scurt dar consistent Curriculum în limba engleză, se prezintă Primul compartiment, intitulat *Carte în Moldova*, care a fost dedicat cărții ca factor de cultură și spiritualitate în Evul Mediu. Capitolul însumează 4 studii, în limbile franceză, rusă și română. Autorul stăruie asupra fenomenului pătrunderii din spațiul est-slav și prezenței în spațiul istoric al Moldovei și a altor țări românești a unor scrieri originale din secolele XI-XV și tipărituri din secolul al XVI-lea. Eforturile sale sunt răsplătite prin reușita demonstrării evoluției cărții de instruire în școala din Țara Moldovei în secolele XV-XVII și evoluția cărții în spațiul istoric al Moldovei în epoca modernă.

În felul acesta, demersul autorului semnalează importanța cercetării problemei răspândirii cărții vechi manuscrise și tipărite, a vechilor fonduri de carte din bibliotecile laice și mănăstirești ce oferă unica, în felul ei, posibilitate, de a afla atât nivelul general de informare al societății, gradul de răspândire a științei de carte, cât și cerințele spirituale ale diferitor pături sociale într-o epocă

Andrei Eșanu. *Cultural universe in Moldavia (XV-XIX)*
= *Univers cultural în Moldova (sec. XV-XIX)*. Studii.
Chișinău: Lexon-Prim, 2013. 328 p.

sau alta, fenomene care de rând cu altele reflectă nivelul de dezvoltare culturală a unei țări, a unui popor. Exemple semnificative sunt aduse cu referire la circulația cărților tipărite în spațiul românesc, cărți venite din aria de cultură est-slavă, spațiu cu o populație de aceeași credință, unde oficierea slujbelor în biserică și instruirea copiilor se făcea după aceleași cărți în limba slavonă. Cu referire la Basarabia secolului al XIX-lea, cenzura impusă de autoritățile țariste a introdus un aspru regim, care supunea unor verificări minuțioase până și edițiile cu caracter religios. Cu mici excepții, pe întreg parcursul secolului al XIX-lea, apariția unor manuale, mai ales în limba română: *Bucoavna*, tipografia casei Arhieresti din Chișinău, 1842, 1844, 1861/2, 1863; Ioan Donceț, *Cursul primitiv de limbă română „Abecedă rumână”*, tipografia lui Achim Popov, Chișinău, 1865; a unor opere literare (Sârbu Ioan, *Fabule*, 1851, *Poezii*, 1852; ambele tipărite la Chișinău; Radion Puteatin, *Învățături scurte*, Chișinău, 1864), precum și editarea unor periodice au constituit evenimente cu totul sporadice. Autorul definește o singură excepție a regulii administrației țariste: revista „*Кишиневские Упархияльные Ведомости*”, care apare din 1867 până în 1917, incluzând o scurtă perioadă și materiale în limba română. Această stare de lucruri s-a reflectat și în colecțiile de carte care s-au acumulat în bibliotecile instituțiilor publice, de învățământ și în bibliotecile particulare ale persoanelor civile din teritoriul dintre Prut și Nistru de-a lungul acestui secol.

Astfel, prin aceste concluzii, urmând cursul firesc și bine structurat al volumului, autorul deschide cel de-al doilea compartiment al studiilor prin subiectul *Biblioteci private și mănăstirești*. Aici

el reușește să reconstituie cu succes marea parte a listelor bibliotecilor unor lăcașuri ecleziastice din Moldova și a bibliotecii personale a cărturarului Nicolae Milescu Spătaru, cărți care i-au servit drept temelie în desfășurarea activității sale didactice și cărturărești. Capitolul întrunește cinci studii în franceză și română și pune accent pe reconstituirea varietății lucrărilor în latină și greacă, publicate în Occident înainte de 1670 în ediții engleze, germane, olandeze, procurate de către Nicolae Milescu Spătaru și purtate cu el în Rusia. Evident că pe parcursul celor trei secole ce au urmat după moartea eruditului cărturar, biblioteca sa a fost dispersată, multe dintre cărți pierzându-se. Reconstituirea listei acestora permite însă autorului să înțeleagă și să reflecte procesul de formare a mediului intelectual din Rusia premodernă care nu putea fi conceput în afara atmosferei intelectuale din Apus, mediu din care a făcut parte cărturarul moldovean.

Odată cu reedificarea bibliotecii lui Nicolae Milescu Spătaru, sunt reconstituite și prezentate colecțiile bibliotecilor mănăstirilor Căpriană, Condrîța, Suruceni, liste de cărți risipite sau nimicite în timp, identificate de savant cu migală și scrupulozitate din sursele scrise, reliefând interesante însemnări marginale de pe cărți – adevărate crâmpie de istorie a locașurilor sfinte. Tot aici sunt aduse întregiri la Pomelnicul Mănăstirii Sihăstria Putnei cu două anexe: textul transliterat al Pomelnicului însoțit de o copie fotografică a aceluiași. Noutatea relevată în acest capitol reprezintă deschiderea tezaurului de informații din arhivele românești, rusești etc., anunțarea diferitor publicații locale și internaționale de documente și cronici pe care savantul le-a utilizat în demersurile sale, cât și oferirea cercetătorilor și celor interesați de probleme de cultură medievală națională a unor instrumente indispensabile de lucru, surse primare publicate.

Cel de-al treilea capitol se referă la *Învățământ și știință de carte* în Moldova în perimetrul secolelor XV-XIX cu șase studii în limbile rusă și română. Subiectele analizate vizează instruirea fetelor din înalta societate dar și „a celor de rând” pe parcursul Evului Mediu, primelor încercări de constituire a unor instituții de învățământ de tip occidental cu predare în limba latină: colegiile din târgurile Hârlău și Cotnari, precum și a vestitei Academii slavo-greco-latine din Iași. Prețioase contribuții aduce academicianul Andrei Eșanu prin înaintarea punctului de vedere conform căruia, în societatea moldavă, pe parcursul evului mediu și-n zorii modernității, perioadă în care știința de carte era mai puțin dezvoltată decât în Apus, dat fiind condițiile interne și externe, femeile, totuși, sunt cunoscătoare de carte într-un

procentaj apropiat celui din Europa Centrală. Drept argument aduce judecata evenimentelor, metoda de cercetare și expunerea, ipoteza demonstrând-o prin analiza surselor și anume: a actelor în care autorii documentelor ori persoanele menționate în calitate de cunoscători de carte se prezintă femeile. Astfel, autorul supune analizei circa 380 de acte moldovenești din secolul al XVII-lea în care atestă circa 1/3 (99 total) de documente ce semnalează femei cunoscătoare de carte. Mai mult chiar, formulează concluzia că în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Moldova, femeile cunoscătoare de carte erau mult mai multe decât în secolul al XV-lea și cu timpul, către secolul al XVIII-lea, numărul lor se dublează.

Pentru a stabili adevărul, savantul aduce în discuție dreptul femeii la proprietate, de rând cu bărbații, fenomen juridic caracteristic Moldovei medievale și mai puțin relevant în celelalte țări românești. Drept completare a argumentului prezenței femeilor cunoscătoare de carte menționate în documentele moldovenești, afirmăm justetea dreptului femeii la proprietate în Moldova, de rând cu bărbații, ceea ce conducea la intensificarea alfabetizării lor dar și faptul că procesul de erodare a proprietăților obștii răsărești în Moldova, către secolul al XVIII-lea, a fost supus unor enorme mutații. Deseori situațiile create impuneau proprietarii să vândă, schimbe, amaneteze etc. moșii întregi ori părți de moșii, imobile. Se atestă o cantitate enormă de documente de acest gen, evident și numărul femeilor semnatare de acte se mărește, însă acest fapt nu schimbă cu nimic afirmația că în Moldova, pe parcursul Evului Mediu, fetele participau de rând cu băieții la procesul de instruire. O chestiune aparte îl constituie subiectul femeilor cunoscătoare de carte ce activau în cadrul schiturilor și mănăstirilor de femei dar și a doamnelor și domnișoarelor din familiile de boieri moldoveni, subiect dezvoltat în particular de către autor și argumentat cu un șir de documente ale epocii.

Tot în acest capitol, dedicat învățământului și răspândirii științei de carte, autorul înserează un studiu consacrat procesului de consolidare a Chișinăului ca centru urban în spațiul dintre Prut și Nistru și de apariție a primelor centre de instruire și educație organizată, inclusiv a primei școli domnești în a două jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea. În Chișinău, încă din secolul al XVII-lea se atestă informații, în surse scrise, despre cunoscătorii de carte. Aceștia figurau în documente în calitate de scriitori și tălmăcitori de acte, ca martori care semnau diverse *zapisuri* de vânzare-cumpărare etc. Către a doua jumătate a secolului al XVIII-lea numărul cunoscătorilor de carte în urbea de pe Bâc este în creștere, fapt pe care autorul îl

demonstrează nu doar prin prezența actelor întocmite la Chișinău, însoțite de semnăturile unui număr impunător de martori din partea locului, dar și prin activitatea domnului Grigore Ghica care se îngrijea de deschiderea unor școli în mai multe târguri din Moldova, inclusiv în Chișinău.

Ultimul studiu al celui de-al treilea compartiment abordează problema perpetuării limbii slavone în spațiul istoric moldav în perioada tranziției la limba română în cultura scrisă până în zorii modernității ce reprezintă una din laturile originale ale contribuției academicianului Andrei Eșanu. Originalitatea și utilitatea studiului din nou se îndreaptă spre instrumentul de lucru oferit de către savant în primul rând paleografilor și alcătuitoților colecțiilor de documente, prin elaborarea și prezentarea listelor tălmăcitorilor (traducătorilor) din limba slavă a epocii în româno-chirilică și a cunoscătorilor de limbă slavă, din secolele XVII-XIX.

Expert consacrat de ani de zile în opera cantemiriană, academicianul Andrei Eșanu dedică cel de-al patrulea compartiment al ediției sale unor serii de aspecte privind viața și activitatea lui **Dimitrie Cantemir și anturajului său**. Un loc aparte este rezervat activității sale politice și orizontului său cultural-cărturăresc format la interferența a două mari culturi: cea occidentală, pe de o parte, și cea orientală, pe de altă parte. Șase studii în engleză, franceză, rusă și română demonstrează efectiv profunzimea cercetărilor academice ale savantului Andrei Eșanu care ar putea fi caracterizat prin sintagma lui Lucian Febvre – „are două patrii, trecutul și prezentul”. Astfel, un studiu aparte este consacrat unei lucrări puțin cunoscute ale lui D. Cantemir și anume un *Panegiric* dedicat Sfântului Mare Mucenic Dimitrie de Salonic – lucrare teologică de puternică trăire creștină – *de facto* un *auto-laudatio*. Alte două studii reflectă minuțios valoarea sursologică a *Zilnicului* lui Ivan Ilinski, instrument de primă importanță referitor la ultimii ani de viață a lui Dimitrie Cantemir și a prințesei Maria Cantemir (1700-1757) (paragraful *Considérations sur la dignité de la princesse Maria Cantemir*, p.249-259), personalitate de rară finețe și formație intelectuală, mitizată în ultimul timp în istoriografia națională și internațională, viața și activitatea căreia necesită investigații aprofundate. Academicianul Eșanu încheie ciclul cu o lucrare bibliografică care continuă efortul de inventariere a edițiilor operelor cantemiriene și a cercetărilor dedicate vieții și activității dinastiei Cantemireștilor, a lui Dimitrie Cantemir în special.

De remarcat că apariția în anul 2010 a volumului bibliografic *Neamul Cantemireștilor* a trezit un mare interes în mediul academic din mai multe

țări ale lumii, iar procesul de investigații continuând, pe parcurs, conduce la acumularea de noi și noi titluri de surse. *Addenda (2010-2013) la Bibliografia „Neamului Cantemireștilor”* (p.260-290) ce include un număr de peste 300 de titluri în mai multe limbi, parvenite din mai multe medii științifice internaționale, vine să sublinieze o dată în plus universalitatea operei lui Dimitrie Cantemir, importanța acestei figuri istorice în plan mondial și actualitatea temei.

Ultimul capitol, al cincilea, intitulat **Om, Univers și Mediu**, vine să demonstreze multidisciplinaritatea istoriei și legătura ei cu tot ce ne înconjoară, punctele de reper fiind spațiul, timpul, clima, anomaliiile naturale, problema interacțiunii dintre om și natură de-a lungul anilor. Prin două studii referitoare la abordarea relației om-natură, natură-om, academicianul Andrei Eșanu pledează pentru înțelegerea istoriei prin luarea în considerație a tuturor aspectelor de viață, în măsură să întregască tabloul istoric, pentru redarea istoriei văzută în sensul ei global, ceea ce conferă o nuanță de universalitate lucrării în ansamblu.

O mențiune aparte se cuvine imaginilor înserate în volum și coperti lucrării care întregesc acel *univers* propus de către autor oferind cititorilor mici reflecții vizuale. Astfel, în volum se regăsesc mai multe copii ale diferitor cărți de epocă cum ar fi: foaia de titlu a *Bibliei* (Ostrog, 1581); pagini din manuscrisele *Evangheliei* de la Mănăstirea Voroneț (1550); *Gramatica* de la Liov (1591); pagini din manualul de aritmetică a lui Amfilohie de Hotin (Iași 1795); copii ale paginilor din *Pomelnicul Mănăstirii* Anexe cu versiunea rusă a *Panegiricului* dedicat Sfântului Mare Mucenic Dimitrie de Salonic a lui Dimitrie Cantemir, fotografii cu vederi ale mănăstirilor, chipuri votive, portrete de epocă ale personajelor valorificate. Impresionantă se prezintă coperta, lucrare a pictorului Ștefan Eșanu, fiul autorului, care a reușit în chip artistic, prin utilizarea unor fragmente cu semnificație istorică din pictura exterioară a Mănăstirii Voroneț, a listei celor mai relevante lucrări ale acad. Eșanu cât și a chipului autorului, asemănător luminii flăcării în întuneric, să întregască, prin comparație, în mod sintetic mesajul universalității culturale a volumului.

Istoria ca știință a trecutului este, totodată, știință a prezentului, iar volumul **Univers cultural în Moldova (sec. XV-XIX). Studii**, elaborat de academicianul Andrei Eșanu, prin problematica abordată, prin metodologia și valoarea documentar-științifică și etică sporește neconținut contribuția la patrimoniul cultural al omenirii.